

Libera, Jerzy

Zarys historii badań starszej i środkowej epoki kamienia na Lubelszczyźnie

Archeologia Polski Środkowowschodniej 1, 223-225

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY LIBERA

ZARYS HISTORII BADAŃ STARSZEJ I ŚRODKOWEJ EPOKI KAMIENIA NA LUBELSZCZYŹNIE

Historię gromadzenia zabytków starszej i środkowej epoki kamienia na Lubelszczyźnie należałoby rozpatrywać w trzech okresach. Okres pierwszy to lata gromadzenia źródeł przed powstaniem lubelskiego ośrodka uniwersyteckiego i zamyka go rok 1945. Okres drugi związany jest już z nowo utworzoną placówką Katedry Prahistorii na UMCS, który początkowo dotyczył prac nie ukierunkowanych na pozyskiwanie wyłącznie źródeł związanych z prahistorią epok starszych. Dopiero reaktywowanie studiów archeologicznych na UMCS w roku 1974 i kształcenie nowego pokolenia archeologów przyczyniło się do zainteresowania części słuchaczy osadnictwem późnego paleolitu oraz mezolitu.

Okres pierwszy

Jest to okres pionierski, w którym pozyskano pierwsze bardzo liczne kolekcje inwentarzy krzemiennych. Zapoczątkowały go penetracje ciągów wydm nad środkowym Wieprzem (okolice Białki, Czerniejowa, Czemiernik) prowadzone przez J. Przyborowskiego w latach 70-tych ubiegłego stulecia. Ponad pół wieku później terasy dolnego Wieprza penetrowali J. Samsonowicz i S. Krukowski, którzy uzyskali bogate inwentarze głównie późnopaleolityczne z kilku stanowisk spod Kleszczówki. Środkowy odcinek Wisły pod Puławami u schyłku XIX wieku penetrował rosyjski badacz N. I. Krysztafowicz. Rejonem tym również na początku lat 20-tych interesował się S. Krukowski oraz I. i L. Sawiccy, wykazując obecność osadnictwa z końca plejstocenu i początku holocenu pod Dęblinem (stan. Brzeście-Kolonia, Irena). Ci ostatni badacze uzyskali bardzo bogate inwentarze wczesnoholoceńskie z obszaru Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. W roku 1923 zebrali w Orchówku pod Włodawą kilka tysięcy zabytków krzemiennych. Ten pierwszy okres badań strefy nizinnej zamykają prace wykopaliskowe niemieckiego archeologa O. K. Pielenza, który rozkopał wielokulturowe obozowiska w Górnej Niwie pod Puławami w latach 1941-1942.

W obrębie pasa wyżynnego penetracje powierzchniowe pierwszych badaczy koncentrowały się na nielicznie tu występujących polach wydmowych. Jeden z pierwszych zbiorów uzyskał S. Ostrowski u schyłku XIX stulecia z okolic Chodla. Z obszaru o promieniu 6-10 wiorst (tj. ok. 9,6-16 km) zebrał on bardzo pokaźną kolekcję zabytków krzemiennych dokumentujących wszystkie epoki kamienia. Rejonem tym na początku naszego stulecia interesowali się także Z. Rybka i ks. A. Chotyński. Z kolei piaszczyste terasy Bystrzycy pod

Lublinem, rejon obecnej dzielnicy Piaski, w tym samym czasie penetrował N. I. Krysztafowicz oraz W. Olechnowicz. Nieco na południe dolinę Bystrzycy w roku 1925 powierzchniowo badał M. Drewko - Konserwator Zabytków Przedhistorycznych na okręg lubelski. Zebrane wówczas zabytki w Zemborzycach oraz Prawiednikach stanowią cenne źródła do studiów osadnictwa paleolitu schyłkowego i mezolitu nie tylko ze względu na bogactwo form, ale także sposób ich zadokumentowania, rejestrujący poszczególne stanowiska i ich układy. Poza materiałami uzyskanymi przez archeologów dysponujemy także stosunkowo pokaźną kolekcją zebraną przez młodzież pod kierunkiem F. Kotlińskiego z Towarzystwa Ochrony Przyrody w Piaskach z pasa wydm ciągnących się od Siedliszczyk do Biskupic. Zupełnie odmienny charakter prezentują materiały zebrane przez S. Krukowskiego w okolicach Annapola (stan. Rachów, Sucha Wólka) w czasie penetracji złóż krzemieni szarych turońskich w antyklinie Rachowa, rejonu penetrowanego również przez R. Jakimowicza w roku 1931 (stan. Jakubowice). Inne pracowniane inwentarze zarejestrował S. Krukowski na stan. „Ostra Góra” w Zalesiu w rejonie wychodni tzw. krzemienia rejewieckiego.

Z penetracją wychodni krzemienia świeciechowskiego oraz gościeradowskiego związane są także prace poszukiwawcze S. Krukowskiego na północnym skraju Kotliny Sandomierskiej. Na początku lat 20-tych badacz ten odkrył jedno z pierwszych obozowisk mezolitycznych na tym terenie (stan. Kosin). Kolejne badania powierzchniowe M. Drewki w 1925 roku ujawniły podobne stanowiska pod Borowem i Zaklikowem.

Podsumowując stan badań nad paleolitem niżowym Lubelszczyzny, S. Krukowski w syntezie „Prahistoria ziem polskich” z 1939 r. (wydanej w roku 1948) uwzględnił jedynie dwa stanowiska z obszaru Lubelszczyzny: Kleszczówkę - zaliczoną wówczas do obozowisk tzw. przemysłu świdersko-tarnowskiego (azyjskiego) oraz Zalesie stan. „Ostra Góra” - reprezentująca jego zdaniem tzw. przemysł wierzbiicki. Z kolei autor opracowania mezolitu, J. Kostrzewski nie uwzględnił w tym dziele żadnego z odkrytych wówczas na Lubelszczyźnie stanowisk środkowej epoki kamienia. W piśmiennictwie działalność terenowa tego pierwszego okresu odnotowana została na łamach „Wiadomości Archeologicznych” przez J. Przyborowskiego oraz „Światowita” przez W. Olechnowicza.

Okres drugi (lata 1945-1974)

Wraz z utworzeniem Katedry Prahistorii na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UMCS w roku 1945 jej pierwszy kierownik S. Nosek zainicjował akcję gromadzenia informacji o odkrytych dotychczas stanowiskach archeologicznych w międzyrzeczu Wisły i Bugu. Równoległe podjęto pierwsze prace terenowe, których efektem już wkrótce było zebranie pokażnej kolekcji zabytków krzemiennych, z dużym udziałem inwentarzy epok starszych na wydmach pod Łęczną oraz Jaszczowem. Są to pierwsze tak liczne materiały zebrane w latach 1949-1952 przez lubelskich archeologów. W tym samym czasie L. Gajewski penetrując zwydmione terasy wiślane pod Puławami, uzyskał inwentarze późnopaleolityczne oraz mezolityczne z kilku skupisk we Włostowicach, dokumentując je zgodnie z wymogami „polskiej szkoły paleolitu”.

Pierwsze dziesięciolecie działalności Katedry Prahistorii zostało podsumowane przez S. Noska w dziele: „Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu” wydanej w roku 1957. I pomimo niewielkiej ilości zarejestrowanych stanowisk z Lubelszczyzny: dla paleolitu - 4 oraz mezolitu - 12, autor w zarysie najstarszego osadnictwa nawiązał do podziałów istniejących jednostek kulturowych wypełniając powoli „białe plamy” w prahistorii tego obszaru. Cennym uzupełnieniem obrazu osadnictwa mezolitycznego, jest kartogram 24 stanowisk tzw. kultury tardenuaskiej zawarty w pracy J. Gurby poświęconej osadnictwu neolitycznemu Wyżyny Lubelskiej wydanej w roku 1961.

Nowopowstały ośrodek lubelski w pracach terenowych ukierunkowany był na badania młodszej epoki kamienia oraz okresów późniejszych. Niemniej należy odnotować szereg odkryć związanych z osadnictwem wcześniejszym, pochodzących z doraźnych penetracji powierzchniowych, np. J. Gurby (Siedliszcze - 1950; Dzierzkowice-Wola), J. Kowalczyka (Serniki - 1957), bądź prac wykopaliskowych osad wielokulturowych, np. na stan. 1C w Gródku (badania J. Kowalczyka w latach 1954-1957), na stan. „Pod sośniną” w Szczekarkowie (badania L. Gajewskiego w latach 1961-1962), na stan. 1D w Strzyżowie (prace J. Gurby w latach 1961-1963), czy też nawet wczesnośredniowiecznych grodzisk, np. w Chodliku (prace A. Gardawskiego z zespołem z lat 60-tych), Niewęłoszu (badania A. Kutylowskiego w roku 1970).

Równoległe od końca lat 50 prowadzone były badania terenowe przez archeologów z ośrodków sąsiednich, krakowskiego i warszawskiego. W obu przypadkach prowadzili je badacze dawnego Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN. Z ośrodka krakowskiego pracami kierował J. Machnik, a nieliczne inwentarze epok starszych uzyskano w ramach kompleksowych badań powierzchniowych w dorzeczu Tanwi oraz w okolicy Sosnowicy na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim. Ten ostatni rejon dostarczył bardzo cennych źródeł krzemiennych z kompleksowych

badń po raz pierwszy ukierunkowanych na starszą i środkową epokę kamienia, prowadzonych przez badaczy warszawskich: H. Mackiewicz, J. Mościbrodzką, Z. Sulgostowską, H. Więckowską. Szczególnie cenne inwentarze pozyskano w Nieborowej - głównie kultury janisławickiej, oraz w Lutej - kultury komornickiej.

Istotny wkład w gromadzeniu materiałów epok kamienia tego okresu wnieśli niektórzy kolekcjonerzy, np. M. Pękalski dla okolic Biłgoraja i Zaklikowa, F. Grodzki dla okolic Turobina, J. Petera dla okolic Tomaszowa Lubelskiego, J. Sitko dla okolic Bondyrza, S. Puch dla okolic Dorohucz, M. Czekerda dla Łowczy, K. Cieśliski dla Baraków Nowych.

Podsumowania badań pierwszej fazy tego okresu dokonano w ramach ogólnopolskich syntez. Dla późnego paleolitu stan badań Lubelszczyzny zaprezentował R. Schild w dziele: „Prahistoria ziem polskich” (1975). Natomiast osadnictwo mezolityczne przedstawił S. K. Kozłowski w pracy: „Pradzieje ziem polskich od IX do V tys. p.n.e.” (1972).

Okres trzeci (po roku 1974)

Reaktywowanie studiów archeologicznych na UMCS w dużej mierze oparto o kadry naukowe z innych ośrodków uniwersyteckich, także PAN. Z zakresu epok starszych wykłady prowadzili B. Ginter, W. Chmielewski, S. K. Kozłowski, w okresie późniejszym Z. Sulgostowska. Ich wykłady oraz seminaria spowodowały zainteresowanie części słuchaczy szeroko pojętą problematyką epok kamienia. W efekcie powstało kilka prac dyplomowych podejmujących problemy osadnictwa całej epoki kamienia, jak i koncentrujących się wyłącznie na źródłach starszej i środkowej epoki kamienia. Do najważniejszych należą prace M. Rapnickiego - dotycząca międzyrzecza Wisły i Bystrzycy, D. Baki - monografia Łęcznej i Jaszczowa, J. Siemaszki - obejmująca tzw. Małe Mazowsze, P. Mitury - monografia stan. 14 w Barakach Starych, M. Ćwiklińskiej - studium półsurowca stanowiska kultury magdaleńskiej w Klementowicach-Kolonii. Niezależnie od prac magisterskich obejmujących międzyrzecze Wisły i Bugu, w Katedrze Archeologii UMCS powstały dwie prace spoza tego obszaru: R. Marszałka - dotycząca osadnictwa epok kamienia znad środkowego Niemna (w oparciu o materiały PMA w Warszawie) oraz D. Soleckiej - monografia stan. I w Ełku (z badań J. Trzeciakowskiego). Część tych prac bazowała na materiałach pochodzących z badań dawnych ośrodka lubelskiego, w innych opracowaniach wykorzystano źródła nowo pozyskane przez pracowników Katedry. Tylko nieliczni autorzy uzyskali materiały z własnych badań powierzchniowych. Prace takie nad środkowym Wieprzem prowadzili Ł. Rejniewicz oraz J. Waszkiewicz.

Od roku 1982 pracownicy Katedry Archeologii UMCS włączyli się na stałe do prac terenowych oraz studiów gabinetowych poświęconych problematyce prahistorii późnego paleolitu oraz wczesnego mezolitu. Zapoczątkowały je dwusezonowe badania wykopaliskowe na dotychczas jedynym w tej części ziem polskich

stanowisku kultury późnomagdaleńskiej w Klementowicach-Kolonii. Prace wykopaliskowe prowadzili S. Jastrzębski oraz J. Libera. Zatrudnienie w roku 1984 J. Libery w Katedrze Archeologii wypełniło dotychczasowy brak systematycznych badań nad starszą i środkową epoką kamienia w międzyrzeczu Wisły i Bugu. Pierwsze prace terenowe skoncentrowano na weryfikacji stanowisk w Barakach pod Zaklikowem, na północnym skraju Kotliny Sandomierskiej. Ich efektem było odkrycie ciągu obozowisk ze szczególnie rozległym i bogatym w zabytki stanowiskiem nr 14 w Barakach Starych, dokumentującym osadnictwo kultury komornickiej i janisławickiej. Bardzo ważne materiały uzyskano z sąsiedniego stan. 13, wyznaczającego najmłodszą fazę osadnictwa mezolitycznego w Kotlinie, tzw. przemysłu kokrowskiego, dotychczas w tej części Polski nie notowanego. Pracami tymi w różnych sezonach kierowali A. Zakościelna i J. Libera. Równolegle badacze ci wspólnie z B. Bargieł oraz M. Florkiem (z Biura Dokumentacji Zabytków w Tarnobrzegu) prowadzą akcję AZP, w wyniku której odkryto kilkadziesiąt stanowisk epok starszych. Rezultatem tych badań były również prace wykopaliskowe J. Libery w Potoczku, na skraju Kotliny Sandomierskiej. Uzyskano wówczas pierwsze z tego rejonu kompletne inwentarze kultury świderskiej. Kolejne sezony badawcze przyniosły odkrycie pierwszej przykopalnianej pracowni tej kultury wyeksplorowanej w Kopcu pod Świeciechowem - prace J. Libery z M. Florkiem oraz B. Bargieł.

Dopełnieniem obrazu prac nad późnym paleolitem i mezolitem Katedry były kolejne badania na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim w rejonie jeziora Bikcze prowadzone przez A. Kardasza i G. Wronowskiego (pod naukowym kierownictwem J. Gurby) w roku 1990. Interesujące inwentarze późnopaleolityczne z udziałem elementów kundajskich uzyskali w następnym roku A. Zakościelna i J. Gurba w Borowicy nad środkowym Wieprzem.

Niezależnie od prac ściśle ukierunkowanych na osadnictwo epok starszych pracownicy Katedry w latach 80-tych uzyskali również tego typu źródła w trakcie badań stanowisk z młodszych okresów, np. na stan. 1C w Gródku przez S. Jastrzębskiego i A. Kokowskiego, w

trakcie badań kopców w Tyszowcach, Dubecznie i Zemborzycach - H. Wróbel, osad z okresu wpływów rzymskich w Masłomęczu i Ułężu - A. Kokowskiego, nowożytej rezydencji Czartoryskich w Puławach - I. Kutylowskiej i P. Lisa.

Wkład w badania nad osadnictwem przełomu plejstocenu i holocenu wnieśli również absolwenci UMCS, reprezentujący służby konserwatorskie i muzea, np. prace wykopaliskowe S. Kadrowa, K. Telepki i W. Ratajczyka na bardzo bogatym stanowisku w Sobiborze, A. Bronickiego oraz T. i W. Mazurków w niedalekim Macoszynie Dużym, także prace J. Niedźwiedzia na cmentarzysku kultury łużyckiej w Komarowie. Należy w tym miejscu pamiętać także o akcji AZP, prowadzonej na terenie niemalże całej Lubelszczyzny, zarówno przez pracowników Katedry, jak i jej absolwentów, którzy w dużym stopniu przyczynili się do odkrycia szeregu stanowisk.

Podsumowania dotychczasowych dokonań nad prehistorią schyłku starszej epoki kamienia m.in. Lubelszczyzny, dokonała Z. Sulgostowska w pracy: „Prahistoria międzyrzecza Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu” (1989), przy czym osadnictwo tego regionu zostało potraktowane peryferyjnie i co się z tym wiąże, bardzo wybiórczo.

Istniejąca baza źródłowa, zarówno dla późnego paleolitu, jak i mezolitu, gromadzona blisko 120 lat, stwarza znacznie większe możliwości do studiów prehistorycznych tych okresów, niż zaprezentowano to w dotychczasowym piśmiennictwie. Studium takie, bazujące głównie na źródłach dawniej uzyskanych, podjął J. Libera dla obszaru całego międzyrzecza Wisły i Bugu poszerzonego o dorzecze Sanu. Uzyskano obraz stosunkowo bogatego osadnictwa, nie odbiegającego w zasadzie od rejonów rozpoznanych znacznie wcześniej, przede wszystkim Mazowsza. Reprezentowane są tu wszystkie jednostki kulturowe, bądź poszczególne ich elementy wydzielone na ziemiach polskich, przy czym na obszarze Lubelszczyzny bardzo wyraźnie są akcentowane elementy wschodnie. Wyniki tych rozważań zawarto w pracy: „Późny paleolit i mezolit w Polsce południowo-wschodniej” napisanej w roku 1992.

JERZY LIBERA

AN OUTLINE OF THE HISTORY OF RESEARCH ON THE OLDER AND MIDDLE STONE AGE IN THE LUBLIN REGION

The history of collecting relics of the older and middle Stone Age in the Lublin Region should be considered in three periods. The first period covers the years of accumulating sources before the foundation of the Lublin university centre and it comes to an end in 1945. The second period is connected with the newly founded Chair of Prehistory at the Maria Curie-Skłodowska University although at first it was not connected with works aiming at acquiring sources concerning the older epochs.

Only the re-activation of archeological studies at the Maria Curie-Skłodowska University in 1974 and the training of a new generation of archeologists contributed to the interests taken by some students in the prehistory of these epochs. Two of the graduates, A. Zakościelna and J. Libera, within the Chair of Archeology, undertook field explorations and research studies on the problems of late Pleistocene and early Holocene.